

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

TRIỆU THỊ LINH

**HOÀNG HOA THÁM, HIỆN THỰC LỊCH SỬ
VÀ NHỮNG PHIÊN BẢN VĂN CHƯƠNG**

**LUẬN ÁN TIẾN SĨ
NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM**

THÁI NGUYÊN - 2018

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

TRIỆU THỊ LINH

**HOÀNG HOA THÁM, HIỆN THỰC LỊCH SỬ
VÀ NHỮNG PHIÊN BẢN VĂN CHƯƠNG**

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 9 22 01 21

**LUẬN ÁN TIẾN SĨ
NGÔN NGỮ VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM**

**Người hướng dẫn khoa học: 1. TS. TRẦN THỊ HẢI YẾN
2. PGS.TS. DƯƠNG THU HẰNG**

THÁI NGUYÊN - 2018

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu và kết quả nghiên cứu trong luận án là trung thực và chưa ai công bố trong bất kì công trình nào khác.

Thái Nguyên, tháng 02 năm 2018

Tác giả luận án

Triệu Thị Linh

LỜI CẢM ƠN

Tôi xin bày tỏ lòng cảm ơn tới Ban Giám hiệu, Phòng Đào tạo, Giảng viên, Ban Chủ nhiệm Khoa Ngữ văn Trường Đại học Sư phạm - Đại học Thái Nguyên đã tạo điều kiện giúp đỡ tôi trong quá trình học tập, nghiên cứu và thực hiện đề tài.

Tôi xin cảm ơn Lãnh đạo Trường Đại học Tân Trào, Sở Giáo dục và Đào tạo Bắc Giang, Chính quyền và nhân dân Yên Thế đã tạo mọi điều kiện thuận lợi để tôi hoàn thành công trình nghiên cứu.

Tôi xin bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc nhất đến **TS. TRẦN THỊ HẢI YẾN** - người đã tận tâm hướng dẫn, chỉ bảo và nâng đỡ để tôi hoàn thành công trình nghiên cứu này. Bên cạnh đó, tôi xin cảm ơn PGS.TS. Dương Thu Hằng đã giúp đỡ tôi trong quá trình hoàn thiện công trình và bảo vệ luận án.

Tôi cũng xin bày tỏ sự biết ơn sâu sắc đến gia đình, người thân, các bạn đồng nghiệp, những người luôn động viên, khuyến khích và giúp đỡ về mọi mặt để tôi có thể hoàn thành công việc nghiên cứu của mình.

Thái Nguyên, tháng 02 năm 2018

Tác giả luận án

Triệu Thị Linh

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN	ii
MỤC LỤC	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do lựa chọn đề tài.....	1
2. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu	2
3. Mục tiêu và nhiệm vụ nghiên cứu.....	4
4. Phương pháp nghiên cứu.....	5
5. Đóng góp mới của luận án	6
6. Bố cục của luận án	6
NỘI DUNG.....	7
Chương 1: TỔNG QUAN TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU VÀ CÁC VẤN ĐỀ LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI LUẬN ÁN	7
1.1. Tổng quan tình hình nghiên cứu các phiên bản folklore và văn học viết về Hoàng Hoa Thám	7
1.2. Cơ sở giải quyết các vấn đề của luận án	11
1.2.1. Cơ sở lý thuyết	11
1.2.2. Cơ sở thực tiễn	20
1.3. Phiên bản lịch sử về Hoàng Hoa Thám và khởi nghĩa Yên Thế	29
1.3.1. Hoàng Hoa Thám qua kiến tạo lịch sử.....	29
1.3.2. Khởi nghĩa Yên Thế qua kiến tạo lịch sử	35
Chương 2: HOÀNG HOA THÁM TRONG PHIÊN BẢN FOLKLORE	39
2.1. Hoàng Hoa Thám trong thơ ca dân gian và các hình thức văn vần	39
2.1.1. Hoàng Hoa Thám qua các bài ca dao.....	39
2.1.2. Hoàng Hoa Thám trong các hình thức văn vần	40
2.2. Hoàng Hoa Thám trong phiên bản truyện kể dân gian	50

2.3. Hoàng Hoa Thám trong lễ hội dân gian.....	62
Chương 3: HOÀNG HOA THÁM TRONG PHIÊN BẢN VĂN HỌC VIẾT	70
3.1. Hoàng Hoa Thám trong phiên bản văn học viết trước 1945.....	71
3.1.1. Truyện “Chân tướng quân” (Phan Bội Châu).....	71
3.1.2. Phóng sự “Bóng người Yên Thế” (Việt Sinh) và truyện “Cầu Vòng Yên Thế” (Trần Trung Viên)	77
3.1.3. Truyện “Lịch sử quân Đền-Thám Yên-Thế” (Ngô Tất Tố và L.T.S)	86
3.1.4. Truyện “Hoàng Hoa Thám” trong tập truyện danh nhân “Tôn Thất Thuyết và những văn thân trong phong trào Cần Vương” (Cố Nhi Tân) ..	93
3.2. Hoàng Hoa Thám trong phiên bản văn học viết sau 1945.....	99
3.2.1. Tiểu thuyết lịch sử “Núi rừng Yên Thế” (Nguyễn Hồng) và “Người trăm năm cũ” (Hoàng Khởi Phong)	100
3.3.2. Truyện ngắn “Mưa Nhã Nam” (Nguyễn Huy Thiệp).....	116
Chương 4: HOÀNG HOA THÁM TRONG ĐỜI SỐNG CỘNG ĐỒNG	128
4.1. Hoàng Hoa Thám và đời sống tâm linh	128
4.2. Việc sử dụng phiên bản văn - sử về Hoàng Hoa Thám trong chương trình giáo dục phổ thông toàn quốc và địa phương Bắc Giang.....	137
4.2.1. Việc sử dụng phiên bản văn chương.....	140
4.2.2. Việc sử dụng phiên bản lịch sử.....	142
KẾT LUẬN	149
DANH MỤC CÁC CÔNG TRÌNH CỦA TÁC GIẢ ĐÃ CÔNG BỐ LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI LUẬN ÁN.....	152
TÀI LIỆU THAM KHẢO	153
PHỤ LỤC	

MỞ ĐẦU

1. Lý do lựa chọn đề tài

Văn học và lịch sử có mối quan hệ rất khăng khít, nhất là ở các nước phương Đông. Ở Việt Nam thời trung đại, chịu ảnh hưởng Trung Hoa, văn - sử cùng với triết tạo nên một “tổ hợp” dường như không tách biệt, mà ta quen gọi là “văn sử triết bất phân”. Tình hình này dần thay đổi, đặc biệt ở thời cận hiện đại, khi khoa học phương Tây (cả tự nhiên và xã hội) du nhập và phát triển. Và kể từ giai đoạn này, văn-sử tồn tại thành những khu vực riêng nhưng vẫn gắn bó mật thiết. Văn học phản ánh, soi chiếu, tìm hiểu con người và hiện thực, trong đó có lịch sử; còn lịch sử cung cấp những dữ liệu (như sự kiện, nhân vật) cho nhà văn sáng tác. Tuy nhiên, khi thành những khu vực khác biệt, văn chương và lịch sử cũng có những nguyên tắc tồn tại và “vận hành” riêng. Đó là lý do đề vấn đề hiện thực và hư cấu trong tác phẩm văn chương viết về lịch sử thường được trở đi trở lại trong nghiên cứu phê bình văn học.

Cuộc khởi nghĩa Yên Thế do vị thủ lĩnh Hoàng Hoa Thám lãnh đạo thuộc giai đoạn lịch sử chống thực dân Pháp kiên cường nhưng bi thiết của dân tộc. Dẫn dắt cuộc khởi nghĩa nông dân chống Pháp lớn nhất trong lịch sử cận đại và kéo dài trên 20 năm, Hoàng Hoa Thám hiển nhiên trở thành một nhân vật lịch sử, một anh hùng dân tộc. Cuộc đời thực, giai thoại luôn đan xen xung quanh ông. Chiến công và chất hư-thực đó đã cuốn hút sự chú ý của các nhà văn (nghệ sĩ), trở thành chất liệu cho nhiều tác phẩm văn chương nghệ thuật về Hoàng Hoa Thám.

Như vậy, tìm hiểu những sáng tác văn chương về nhân vật lịch sử Hoàng Hoa Thám một mặt sẽ bổ sung cho những nghiên cứu đã có về mối quan hệ giữa hiện thực lịch sử và sáng tạo văn chương; mặt khác sẽ có ích cho việc nghiên cứu những đổi thay trong quan niệm về mối quan hệ này cũng như sự đổi thay trong nghệ thuật viết của các nhà văn. Hơn nữa, từ những câu chuyện lịch sử chống ngoại xâm còn có thể hiểu thêm vấn đề dân tộc và những cách hình dung về nó qua các thời kỳ lịch sử khác nhau. Đồng thời, nghiên cứu Hoàng Hoa Thám theo hướng này còn có thể gợi mở cho việc tiếp cận các nhân vật lịch sử hoặc sự kiện lịch sử khác của Việt Nam. Và theo khảo sát của chúng tôi, cách tiếp cận như vậy, cho đến thời điểm này, chưa thành một lựa chọn

nghiên cứu riêng và tập trung. Vì lẽ đó, chúng tôi chọn "*Hoàng Hoa Thám, hiện thực lịch sử và những phiên bản văn chương*" là đề tài nghiên cứu.

2. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu

2.1. Đối tượng nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu của luận án là hình ảnh Hoàng Hoa Thám trong các ghi chép lịch sử, trong các hình thức folklore, và trọng tâm là trong tác phẩm văn học viết. Bên cạnh đó, luận án còn khảo sát việc lưu truyền và phổ biến hình ảnh nhân vật này trong đời sống cộng đồng (lễ hội và giáo dục phổ thông).

2.2. Phạm vi nghiên cứu

Trước khi xác lập phạm vi cho nghiên cứu này, chúng tôi xin trình bày quan niệm về nội hàm hai khái niệm “văn bản” và “phiên bản”.

Có nhiều cách diễn giải khác nhau về khái niệm “văn bản”. Ở đây chúng tôi quan tâm đến khái niệm của Iu. M. Lotman (1922-1993) - người được coi là người sáng lập và dẫn dắt trường phái hình thức Nga - “một khuynh hướng khoa học hoạt động sôi nổi vào những năm 1960-1980, liên quan đến nhiều lĩnh vực: nghiên cứu văn học, kí hiệu học, ngôn ngữ học, văn hoá học”. Bởi, hướng quan tâm đến chủ nghĩa cấu trúc trong văn hóa học này, như Lã Nguyên phân tích, “góp phần quan trọng làm thay đổi các quan niệm ký hiệu học truyền thống..., khái niệm văn bản sẽ phải thay đổi về cơ bản” [113]. Vậy “văn bản”, theo quan niệm của Lotman nói riêng và các nhà ký hiệu học nói chung là gì? Đó là “một thông báo” được mã hóa hai lần - bằng ngôn ngữ tự nhiên và ngôn ngữ đặc thù [113], là “bất kỳ chuỗi ký hiệu nào có khả năng tiềm tàng có thể đọc ra nghĩa được, bất kể là do ký hiệu ngôn ngữ tạo thành hay không” [26, tr.395]. Theo cách diễn giải này, “văn bản” không chỉ được coi là có giao tiếp đa dạng, đa chiều với chủ thể tạo văn bản cũng như với người tiếp nhận văn bản mà còn có một biên độ rộng rãi hơn hẳn định nghĩa truyền thống về văn bản vốn chỉ coi là các phương tiện liên quan đến ngôn ngữ¹. Với tư cách một ký hiệu văn hoá, văn bản [của Lotman] không còn bị hạn định trong một loại ngôn ngữ đặc thù nào đó,

¹ Quan niệm này định nghĩa “Văn bản là: “1/Bản ghi bằng chữ viết hoặc chữ in một phát ngôn hoặc một thông báo bằng ngôn từ; 2/Phương tiện tri giác cảm xúc của tác phẩm ngôn từ (trong đó có văn học), được biểu đạt và ghi lại bằng các ký hiệu ngôn ngữ; 3/Đơn vị nhỏ nhất của giao tiếp bằng ngôn ngữ” [26, tr.373].

cũng không còn chỉ thuộc về những chất liệu hoặc phương tiện nhất định¹ mà chỉ cần thỏa mãn các tiêu chí: là một thông báo, được mã hoá (2 lần), và nằm trong tương tác với chủ thể và với người tiếp nhận.

“Văn bản”, như cách hiểu trên đây, thực chất đã nói rộng quan niệm cũ và bao trùm cả khái niệm “phiên bản”. Ngoài ra, khái niệm “phiên bản” mà chúng tôi sử dụng còn được hiểu trong quan hệ với “nguyên bản”. “Phiên bản” xuất sinh từ “nguyên bản” nhưng có thể khác nguyên bản; từ một nguyên bản có thể có một hoặc nhiều biến thể khác nhau, chúng tôi gọi những biến thể này gọi là “phiên bản”. Trong trường hợp này, Hoàng Hoa Thám là nhân vật lịch sử, là một lõi hiện thực - đó là nguyên bản. Sau đó, theo thời gian không gian, có các ghi chép sự kiện (sử liệu), các giai thoại, truyền thuyết, thơ ca, lễ hội... (thuộc văn học dân gian); và truyện lịch sử, tiểu thuyết lịch sử, thơ ca, kịch bản... (thuộc văn học viết). Những “văn bản” (text) này đều dựa trên cốt lịch sử nói trên, và vì thế là các phiên bản.

Nội hàm “phiên bản” nói trên thực chất là cách xác lập theo quan niệm phản ánh luận, cho rằng văn chương nghệ thuật là sự mô phỏng thực tại. Nhưng dưới cái nhìn của lý thuyết diễn ngôn và các nhà hậu hiện đại chủ nghĩa (mà chúng tôi sẽ trình bày ở mục “Cơ sở lý thuyết” dưới đây) - mà điểm phân biệt quan trọng với quan niệm phản ánh luận là từ chối cách quy chiếu văn bản văn chương nghệ thuật theo thực tại - thì trong 3 dạng phiên bản về Hoàng Hoa Thám nói trên không có phiên bản nào được coi là gốc mà chúng đều chỉ là những phiên bản liên quan đến nhau nhưng đồng đẳng, tức là có thể tương tác với nhau nhưng không nhất thiết lệ thuộc vào bất kỳ một phiên bản nào trong hai phiên bản kia.

Từ các nội hàm khái niệm “văn bản”, “phiên bản” như vậy, luận án sẽ có phạm vi nghiên cứu là: phiên bản lịch sử, phiên bản folklore và phiên bản văn học viết liên quan đến nhân vật Hoàng Hoa Thám có niên đại từ khi xảy sự kiện đến ngày nay. Tuy nhiên, với văn học viết, để tập trung vào các nội dung nghiên cứu đã xác định, và cũng do khuôn khổ luận án (về dung lượng và thời gian làm việc), chúng tôi xin được gác lại, không khảo sát mảng văn học trình diễn (gồm kịch nói và kịch hát).

¹ “Do đó một nghi thức, một điệu múa, một nét mặt, một bài thơ,... đều là văn bản” [26, tr.395].